

Müzeħhib Ali İmzalı Bir Kur'ân-ı Kerîm Tezħibi ve Müzeħhibin Kimliđine Dâir Düşünceler*

Araştırma Makalesi

Geliř Tarihi: 10 Ekim 2023 Kabul Tarihi: 15 Aralık 2023

✉ **Ebru Karahan Dalbař**

Dr. Öğr. Üyesi / Assistant Professor
Uludağ Üniversitesi / Uludağ University
Güzel Sanatlar Fakültesi / Faculty of Fine Arts
<https://ror.org/03tg3eb07>
<https://orcid.org/0000-0003-1913-7851>
ebrudalbas@uludag.edu.tr

Öz

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan batılılaşma hareketlerinden tezyinî sanatlar da nasibini almıştır. Yüzyılın ilk yarısında hazırlanan tezhipli yazma eserlerin motif ve desenlerinde irileşme, renk paletinde genişleme olsa da bilhassa mushaf bezemesinde klasik anlayış korunmuştur. İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi AY 4554 numarada kayıtlı 1171/1757 tarihli, Şekerzâde Seyyid Feyzullah Sermed (ö.1202/1787) eliyle istinsah edilmiş olan Müzeħhib Ali imzalı Kur'ân-ı Kerîm, tezhib cihetinden döneminin klasik yolda yapılmış ince işçilikli eserlerinden biridir. Bu çalışma ile Kur'ân-ı Kerîm'in bezemelerinin motif ve desenlerinin fırça ile aydınır kağıdına çizilmek suretiyle detaylı bir şekilde tespit edilip tanıtılması, ilaveten sanat tarihimizde bilinmeyen bir müzeħhibin eserleri ve kimliğine dair bir ışık yakabilmek amaçlanmıştır. Müzeħhib Ali'ye ait olabileceği düşünölen iki eser ve kaynaklarda Ali adlı iki sanatkâr hakkındaki bilgilere de çalışmada, yer verilmiştir. Türk kitap sanatları tarihinde müzeħhib imzalarının nâdir olarak karşımıza çıkması ve bu sanatkârların kimlik bilgilerine çoğu zaman rastlanmaması sebebiyle müzeħhib imzalı bir eserin incelenmesi önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kitap Sanatları, Tezhib, Müzeħhib, Hat, Yazma Eser.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

An Illuminated Qur'an Signed by Ali the Illuminator and Thoughts on the Identity of the Illuminator

Research Article

Received: 10 October 2023 Accepted: 15 December 2023

Abstract

Decorative arts also took their share from the westernization movements that began to be seen in the Ottoman Empire from the 18th century. Although the patterns of the manuscripts prepared in the early century became larger and the color palette expanded, the classical style was preserved, especially in the mushaf decoration. The manuscript signed by Müzehhib Ali, dated 1171/1757, registered at Istanbul University Rare Works Library number AY 4554, and copied by Şekerzâde Seyyid Feyzullah Sermed (d.1202/1787), is one of the finely crafted Works of its period. With this study, it is aimed to identify and introduce the motifs and patterns of the decorations of the Holy Qur'an in detail by drawing them with a brush on tracing paper, and to shed light on the works and identity of an unknown artist in our art history. Two works that are thought to belong to artist Ali and information about two artists with the same name in the sources are also included in the study. Since illuminator signatures are rare in the history of Turkish book arts and the identity information of these artists is often not found, it is important to examine a work signed by an artist.

Keywords: Art of Books, Art of Book Illumination, Illumination Artist, Calligraphy, Manuscript.

Summary

Although it is seen that the ornaments in the illuminated manuscripts prepared in the 18th century in the Ottoman Empire did not preserve their old fineness and the bright and lively appearance of the colors, it is noteworthy that the decorations that were a continuation of the previous century were also made. Decorations in the rococo and baroque styles, which would be widely seen at the end of the 18th century, could not put an end to the dominance of the classical style in the first half of the century. Although there is a thickening of motifs and patterns and innovations in the colors used, it is seen that the classical methods and page layout continue, especially in mushaf decorations.

The Holy Qur'an dated 1171/1757, which is the subject of the article, is registered at Istanbul University Rare Works Library, number AY 4554. The work, which is one of the clean and beautifully crafted works of the period, made in a classical style in terms of art of book illumination, was copied during the reign of Sultan Mustafa III (1171/1757-1187/1774). The calligrapher of the work is Şekerzâde Seyyid Feyzullah Sermed (d. 1202/1787). The Qur'an with naskh calligraphy, measuring 275x170 mm and consisting of 345 leaves, was written with soot ink on cream colored paper. In the manuscript, white ink was used on the surah headings and the verse markers. The illuminations of the Qur'an comprise the stop-signs at the end of the verses, the frontispiece at the beginning of the text, the surah headings at the beginning of every surah, the verse markers indicating the divisions of the surahs and verses and the back endpapers. It is seen that there is diversity in stop-sign types as a period characteristic. The writing areas are surrounded by golden frames on all pages. Except for the moisture on some pages, the decorations of the work have survived to the present day without being damaged.

In the research conducted on the works produced in the same period with the Holy Qur'an registered at İÜ NEK AY, two manuscripts attracted attention. It is understood from the illuminator artist's signature on the Holy Qur'an, registered at Suleymaniye Library Nuri Arlasez Collection number 314 and copied by Ebûbekir Râşid Efendi in 1172/1759, that the artist named "Ali" worked in Enderun in the Ottoman Palace. Some similarities in the decorations and the closeness of the dates suggest that both artists are the same person. The decorations of the Holly Qur'an with the calligraphy of Hacı İsmail Şâkir (d.1210/1795), dated 1180/1766-67, registered in the Suleymaniye Library Nuri Arlasez Collection number 313, are similar to the decorations in the work numbered İÜ NEK AY 4554 in terms of patterns, motifs and colors used. shows similarity. Considering the closeness in their dates, it is thought that the

decorations of this manuscript may have been made by "Ali", the illuminator artist of the work numbered İÜ NEK AY 4554.

Research on the illuminator artist of the work, "Ali", revealed that there were two artist with the same name working in the Ottoman Palace during this period. It is recorded in which years and how much salary the artist, who was recorded as "Ali veled-i Hızır sernakkaş" in the Ehl-i Hiref notebooks of the period, worked in the Ottoman Palace. In the work named Tuhfe-i Hattatîn, the teachers of the artist named Ali bin Murad (Bursalı Ali Efendi, Ressâm-ı Sikke), his retirement from Enderûn-ı Hümâyûn and his death date are written. It is thought that the artist may be one of these two people.

In this study, a detailed examination of the decorations of the manuscript numbered İÜ NEK AY 4554; determining motifs and patterns by drawing them on tracing paper with the help of brush and ink and transferring them to the digital environment; In addition, it is aimed to gain information about the life and works of an unknown illuminator in Türkish art history. Two works thought to belong to the illuminator artist Ali and information about two illuminator artists with the same name in the sources shed light on the identity of the artist. Since illuminator artist signatures are rare in the history of Turkish book arts and the information on the identities of these artists is limited, it is important to examine a manuscript signed by illuminator artist.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma hareketleri, XVIII. yüzyılın başlarında yavaş bir tempoda ilerlemiş, devlet yapısı ve toplum yaşantısında büyük değişiklikler gerçekleştirmemiştir. Bu durum sanat eserlerinde de görülmektedir. Lâle Devri olarak bilinen dönemde, zamanın sanat anlayışına göre Türk tezyinatına yeni bezeme elemanlarının girdiği fakat klasik formların prensiplerinin de -henüz çok yakın bir geçmişte olduğundan- devam ettiği görülmektedir. 1740'tan sonra klasik gelenek çözülmeye başlamış, Türk sanatında Avrupa sanat zevkinin unsurları artmıştır.¹

Tezhib sanatı açısından bakıldığında asrın son dönemlerinde hazırlanan eserlerin bezemelerindeki işçiliklerin önceki dönemlerdeki kıvraklık ve inceliğini; renklerin parlak ve canlı görünüşlerini koruyamadığı görülmekle beraber geçen yüzyılın devamı niteliğinde olan başarılı bezemelerin de yapıldığı dikkati çekmektedir.² XIX. yüzyılda çokça karşılaşılan rokoko ve barok tarzı bezemelerin, XVIII. yüzyılın ilk yarısında henüz klasik tarzın hâkimiyetini sarsamadığı; motif ve desenlerde kabalaşma, kullanılan renklerde yenilikler olsa da bilhassa mushaf bezemelerinde klasik usuller ve sayfa düzeninin korunduğu görülür.

İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi AY 4554 numarada kayıtlı³ 1171/1757 tarihli, nesih hatlı, müzehib Ali imzalı Kur'an-ı Kerim, tezhib cihetinden devrinin klasik yolda yapılmış temiz, güzel işçilikli eserlerinden biridir. Eserin hattatı Şekerzâde Seyyid Feyzullah Sermed (ö. 1202/1787), nesih ve sülüs yazıda döneminin önemli hattatlarından Şekerzâde Mehmed Efendi'nin oğlu olup, hüsn-i hat eğitimini babasından almıştır. Şâirliğinin yanında musikî ile de ilgilenmiş, matematik ve logaritmada devrinin söz sahiplerinden olmuştur. Selanik kadılığı yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve burada vefat etmiştir. Üsküdar Karacaahmet'te Şeyh Hamdullah Efendi kabri civarında, babasının kabri yanında medfundur.⁴

¹ Semavi Eyice, "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı* 9-10 (Ocak 1981), 164, 165.

² F. Çiçek Derman, "İstanbul'da Tezhib Sanatı", *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Edebiyat, Kültür ve Sanat* 7 (2015), 366.

³ Fehmi Edhem Karatay, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu* (İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1951), 62, 63.

⁴ Salim Aydın, "Şekerzâde Seyyid Feyzullâh Sermed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/489.

Makaleye konu olan yazma eser, Sultan III. Mustafa dönemine (1171/1757-1187/1774) tarihlenmektedir. Sultan III. Mustafa'nın, Osmanlı padişahlarının pek çoğu gibi kitaba ve kütüphanelere önem verdiği; Topkapı Sarayı'nda Bostancılar Camii yanında bir kütüphane yaptırdığı; bu kütüphanede Sultan I. Mahmud, Sultan III. Osman ve diğer padişahlar tarafından toplanmış, içinde Grekçe, Latince ve Süryânice eserler de bulunan 5000 ciltten fazla kitap olduğu bilinmektedir.⁵ Bununla birlikte 1177/1764 tarihinde inşası tamamlanan cami, medrese, imâret ve şadırvandan meydana gelen Lâleli Külliyesi'nin medrese bünyesinde de bir kütüphane kurduğunuştur.⁶ Açık fikirli ve yenilik taraftârı olarak tanınan, askerî ve idarî sahada giriştiği bazı ıslahat hareketlerinin yanında, ilim irfan sahiplerini himâyeye edip sarayda ilim meclisleri düzenlediği bilinen Sultan III. Mustafa'nın⁷ Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi'den, özellikle ta'lik olmak üzere Sadr-ı Rûm Ekşiaşzâde Veli Efendi'den de hat meşkettiği bilinmektedir.⁸

1. Müzehhib Ali İmzalı Kur'ân-ı Kerîm'in Bezemeleri

İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi AY 4554 numarada kayıtlı olan yazma eser, Kütüphane kuralları gereği dijital ortamda sayfa sayfa incelenmiştir. 275x170 mm. ebadında, 345 varaktan oluşan, nesih hatlı Kur'ân-ı Kerîm, krem rengi âharlı kâğıt üzerine is mürekkebi ile yazılmış olup sûrebaşları ve mushaf güllerinde üstübeç mürekkebi kullanılmıştır. Eserde serlevha, ketebe sayfası, sûrebaşları, mushaf gülleri ve duraklar bezemelidir. Bezemelerin desenlerinde ağırlıklı olarak hatâyî grubu motifler, pafta oluşturmada rûmî ve daha nâdir olarak bulut motifleri kullanılmıştır. (bk. Tablo 7-8). Serlevha tezhibinde kullanılan hatâyî grubu motifler, eserin diğer bezemeli sayfalarında da uygulanmıştır. Dönem hususiyeti olarak durak tiplerinde çeşitlilik olduğu görülmektedir. (bk. Tablo 6) Sıvama altın zeminli duraklar şeşhâne, pençhâne, mücevher ve müzehhebdir. Yazı sahalarının ebadı serlevhada 84x66 mm., diğer varaklarda 177x91 mm.'dir. Serlevha dışında yazı sahalarının etrafı 0,5 ve 4 mm.'lik sarı altın cetveler arasındaki 1 mm.'lik yeşil altın cetvellere çevrilidir. Bazı sayfalarda kurt yenikleri ile v.2a'da sayfanın alt kısımlarındaki bezemelerde rutubet kaynaklı renk atmaları haricinde eserin bezemeleri bozulmadan günümüze kadar gelebilmiştir.

Yazma eserin kahverengi deriden miklebli kitap kabı, devrine ait olup

⁵ P.G. İnciyan, *18. Asırda İstanbul*, çev. Hrant D. Andreasyan (İstanbul: Baha Matbaası, 1976), 31.

⁶ İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Dönemi'nde İstanbul Kütüphaneleri", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Edebiyat, Kültür ve Sanat 7* (2015), 595, 596.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1978), 4/1, 342.

⁸ Kemal Beydilli, "Mustafa III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/282, 283.

yer yer yıpranmış vaziyettedir. Kabın dışında şemse, salbek ve köşebentler alttan ayırma usulünde yapılmıştır. Şemse ve köşebentlerin deseni hatâyî grubu, sarılma rûmî ve bulut motiflerinden oluşan 1/4 simetrlili desene sahiptir. Salbeklerde birer hatâyî motifi bulunmaktadır. Kenarsuyunda, kısa kenarda iki, uzun kenarda dört adet bulunan paftaların araları zeminleri siyah renkli hatâyî grubu motiflerden oluşan desenlerle bezemelidir. (bk. Şekil 1) Kab içi fes rengi deriden yapılmış, şemse ve salbekler hatâyî grubu motiflerinden oluşan desenlerle alttan ayırma usulündedir (bk. Şekil 2). Yan kâğıdı kalbur zer-efşanlıdır.

1.1. Serlevha Tezhibi

v.1b-2a, karşılıklı serlevha tezhibidir (hâşiyeli levha) (bk. Şekil 3). Fâtihâ Sûresi ile Bakara Sûresinin ilk âyetlerinin bulunduğu yazı sahasına sıvama altınla beyne's-sütûr yapılmış, üzeri üç nokta iğne perdahtı ile bezenmiştir. Çapları 7, 9, 10 ve 11 mm. arasında değişen duraklar şeshâne ve pençhânedir. Keşide üstü siyah renkte çift tahrir tarzında yapılmış zarif bir bezemeye sahiptir (bk. Şekil 4). v. 2a'da Bakara Sûresinin son âyetinden sonra kalan boşluğa yine aynı şekilde çift tahrir bezeme yapılmıştır (bk. Şekil 7). Çift tahrirler, XVIII. yüzyılda yaşamış müzehhib, çiçek ressamı ve rugânî üstadı Ali Üsküdârî'nin çalışmalarını hatırlatmaktadır. Müze ve koleksiyonlardaki imzalı eserlerinden (1718-1763), Osmanlı Sultanları II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmed (1703-1730), I. Mahmud (1730-1754), III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774) devirlerinde yaşadığı bilinen Ali Üsküdârî, en güzel eserlerini Sultan III. Ahmed zamanında vermeye başlamıştır.⁹

Sûrebaşı, arasuyu ve kenarsuyunda zemini boyalı klasik düz tezhib ve zer-ender-zer usulleri kullanılmıştır. Sûrebaşları sıvama altın zemin üzerine üstübeç mürekkebi ile yazılmış, tahrirlenmemiştir. 21x57 mm. ebadındaki sûrebaşlarının 1/4 simetrlili desenleri sarılma rûmî ve hatâyî grubu motiflerden oluşmaktadır. Pafta zeminleri lacivert ve altındır. Rûmî motiflerine kırmızı ile foya yapılmıştır. Etrafları 0,5 mm. ve 1 mm.'lik altın cetveller arasındaki 2 mm.'lik yeşil zeminli ince arasuları ile çevrelenmiştir. Yazı sahası ve sûrebaşları 0,5 mm. ve 1 mm.'lik altın cetveller arasındaki kitabeli zencerek şeklinde düzenlenen hatâyî grubu motiflerden müteşekkil desenlerin zer-ender-zer tarzında işlendiği 6 mm. kalınlıktaki arasuyu ile çevrelenmiştir (bk. Şekil 4). Bu sahanın en dışında fes rengi zeminli 2,5 mm.'lik ince arasuyu dolaşmaktadır. Kenarsuyu ve sırt cetveli boyunca içten 0,5 mm. ve 1 mm.'lik altın cetvellerden sonra; dıştan 0,5 mm.'lik altın cetveller ve 1 mm.'lik beyaz iplik arasında altın zeminli 4 mm.'lik zencerek arasuyu görülmektedir (bk. Şekil 6). Dönem hususiyeti olarak kalın tutulan sırt cetveli (8 mm.) mavi renkte kuzuyla nihayetlenmiştir.

⁹ Gülnur Duran, *Ali Üsküdârî Tezhib ve Rugânî Üstadı, Çiçek Ressamı* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2008), 17.

Kenarsuyu bezemesinin eni 39 mm. olup, bu ölçü tığlarla 49 mm.'yi bulmaktadır. 1/2 simetrlili sağa ve sola katlanarak genişleyen kompozisyon esasına göre düzenlenmiş desende altın ve lacivert zeminli paftalar, altın sarılma rûmî şebekeleri ile oluşturulmuştur. Lacivert rengin, önceki asırlara göre canlılığını kaybettiği görülmektedir. Rûmî motiflerine sürebaşı desenlerinde olduğu gibi foya yapılmıştır. Altın zeminli paftaların içindeki 1/2 simetrlili bulut motifleri bir sıra mavi bir sıra canlı yeşil tonu olacak şekilde ve gölgeli boyanmıştır. Paftaların içi hatâyî grubu motiflerden oluşan desenle tezyîn edilmiştir. Motif zeminleri beyaz, pembe, mavi, yeşil, sarı ve turuncu renkte olup bu renklerin daha koyu tonları ile gölgelendirilmiştir. Beyaz, siyah ve altın ipliklerle dendanlı olarak bitirilen desen sahasından sonra lacivert kuzu ve lacivert çift tahrir tarzındaki tığlarla bezeme tamamlanmıştır. Tığlardaki iri hatâyîlerin meşimelerinin zeminleri sıvama altındır (bk. Şekil 5).

1.2. Sürebaşları

Muhtelif renklerdeki iplik veyâ iğne perdahtı ile çevrelenen sıvama altın zemin üzerine üstübeç mürekkebi ile yazılan sürebaşları tahrirlenmemiştir. 1/4 simetrlili kompozisyon esasına göre hazırlanan desenlerde rûmî şebekeleri ile oluşturulan altın, lacivert ve nâdiren siyah zeminli paftalar hatâyî motiflerinden oluşan desenlerle zer-ender-zer veya zemini boyalı klasik düz tezhib usulünde bezenmiştir. Sadece hatâyî helezonları ile oluşturulan desenler de vardır. Rûmî motiflerinin zeminlerinde altının yanısıra açık mavi ve pembe uygulandığı da görülmektedir. Uygulanan motifler ve bunların renkleri, yazma eserin diğer bezemeli bölümlerinde olduğu gibidir. 15-16x81 mm.'lik bezeme sahaları 0,5 mm. kalınlığındaki altın cetveller arasındaki 1 mm.'lik altın cetvellerden sonra 2 mm.'lik ince arasuları ve yine 0,5 mm.'lik altın cetveller ile çevrelenmiştir. Bazı sürebaşlarında bu ebad 9-18-19x81 mm. şeklindedir. Serlevhadaki ile aynı desene sahip olan ince arasu zeminlerinde yeşilin canlı tonu, sarı, mavi, pembe, turuncu ve fes rengi uygulanmıştır. Sürebaşlarında motif ve desenler açısından farklı özellikteki birbirinden farklı 13 desen çalışıldığı görülmüştür. Desenlerin bazıları küçük farklılıklarla birbirlerinden ayrılmaktadır. Farklı desene sahip 13 sürebaşı bezemesi değerlendirmeye alınmış; bezemelerin işçilikleri temiz, renkleri birbirinden farklı olanları seçilmiştir. (bk. Tablo 1-2)

1.3. Mushaf Gülleri

Yazma eserde hizib, cüz ve secde gülleri bulunmaktadır. Hizib ve cüz gülleri daire, mekik ve armudî (hatâyî motifi); secde gülleri mekik ve armudî formlarındadır. Daire şeklindeki mushaf güllerinin çapı 28, 29 mm; diğer güllerin yükseklikleri 27 ilâ 35 mm. arasında değişmektedir. Tığlarla beraber yükseklikleri 120 ilâ 125 mm. arasında değişen mushaf güllerinde hizib, cüz ve secde ibareleri; muhtelifrenkteki iplik, rûmî şebekesi veya iğne perdahtı ile sınırlarının belirlendiği sıvama altın üzerine üstübeç mürekkebi

ile yazılmış, tahrirlenmemiştir. Mekik şeklindeki mushaf güllerinde paftalar rûmî motifleriyle oluşturulmuş, pafta içleri hatâyî motiflerini taşıyan helezonlarla bezenmiştir. Daire şeklindeki mushaf gülleri çoklukla rûmî motifleri ile çark-ı felek şeklinde düzenlenmiştir. v.7b’de bulunan ve yaprak motifleri ile çark-ı felek şeklinde düzenlenmiş olan mushaf gülü, sadece bir kere uygulanmıştır. Hatâyî grubu ve bulut motifleri ile oluşturulan güller de vardır. Hatâyî formundaki mushaf güllerinde motifin meşimesi, yazı sahası olarak değerlendirilmiştir. Paftalarda altın ve lâciverdin yanısıra pembe ve yeşilin canlı tonları da dönem hususiyeti olarak kullanılmıştır. Motiflerdeki renkler, eserin diğer bezemelerinde olduğu gibidir. Çift tahrir tarzındaki lacivert tığlarla tamamlanan mushaf güllerinde birbirinden farklı 17 desen çalışıldığı görülmüştür. Bunlardan bazıları küçük detaylarla birbirlerinden ayrılmaktadır. Motif, desen ve tığlar açısından farklı özellikte 15 adedi değerlendirmeye alınırken bezemelerin işçilikleri temiz; motif, desen ve renkleri birbirinden farklı olanları seçilmiştir. (bk. Tablo 3-4-5)

1.4. Ketebe Sayfası

v.344 a’da, Nâs Sûresinden sonra gelen ketebe kaydı (Şekil 8.) şöyledir: *“Kur’ân-ı Azîm’in kitabetini tamamlamakla beni şereflendiren Allah’a hamd olsun. Sayısız ve en güzel salat ü selâm, dosdoğru dinin ahkâmıyla gönderilen, O’nun habîbi Muhammed aleyhisselâma olsun. Ve Muhammed aleyhisselâmin güzel ahlakla seçkin kılınan âilesine olsun. İmdi; bu Mushaf-ı Şerif’i Kadîr olan Rabbinin afvını niyaz eden fakîr kul Şekerzâde olarak tanınan es-Seyyid Feyzullah yazmıştır. Kitabetin bitişi şereflî ve müteber yüce Nebî’nin hicretinin 1171 senesinin Cumâde’l-ülâ ayının sonlarına tevâfuk etmektedir.”*

Ketebe kaydının üzerindeki dikdörtgen saha, yeşil ve sarı altın kullanımıyla (zer-ender-zer), iki iplik üzerinde sazyolu üslubundaki motiflerden oluşan ince işçilikli bir desenle bezenmiştir (bk. Şekil 10-11). 10x77 mm. ebadındaki desen sahasının etrafı, 0,5 ve 1 mm.’lik altın cetvelller ve pembe iplik arasındaki 3 mm.’lik altın zeminli anahtarlı zencerek arasuyu (bk. Şekil 12) ile çevrenmiştir. Yazı sahasına altınla beyne’s-sütür yapılmıştır. Duraklardan biri mücevher/geçmeli, diğerleri pençhânedir. Son satırın sağ tarafı penç ve yaprak motiflerinin kullanımıyla zer-ender-zer tarzında bezemelidir. (bk. Şekil 14) Sol tarafta ise yüksekliği 11, genişliği 19 mm. olan lacivert zeminli, siyah tahrirli beyzî saha içinde üstübeç mürekkebi ile yazılıp ve siyah renkle tahrirlenmiş müzehib imzası okunmaktadır: *“Zehhebehû Ali”*. İmzanın etrafına beyaz renkte çift tahrir tarzında zarif bir bezeme yapılmıştır (bk. Şekil 9- 13)

2. Müzehib Ali'nin Eserleri ve Kimliği Üzerine Düşünceler

Türk kitap sanatlarında yazma eserlerde hattatların imzaları; zaman zaman baba ismi ve nereli olduklarına dair kimlik bilgilerinin yanında, çoklukla kendilerini yetiştiren hocalarının isimleriyle, bazen

silsile şeklinde görülmekte, müzehhib imzaları ise nadiren karşımıza çıkmaktadır. Bir gelenek olarak, müzehhiblerin, talebelerine mezuniyet için her sene Okmeydanı'ndaki Okçular Tekkesi'nde toplanarak merasimle icâzet verdikleri, bunun için mensûbu oldukları mücellidbaşının gerekli müsaadeyi sağladığı bilinmektedir.¹⁰

İÜ NEK AY 4554 numarada kayıtlı olan Kur'ân-ı Kerîm ile aynı dönemde hazırlanmış eserler ile ilgili yapılan araştırmalar sırasında Süleymâniye Kütüphanesi Nuri Arlasez Koleksiyonu 314 numarada kayıtlı olan 1172/1758 tarihli Ebûbekir Râşid Efendi (ö. 1197/1783) hatlı Kur'ân-ı Kerîm'de¹¹ (bk. Şekil 15) müzehhib imzası olduğu görülmüştür. “*Zehhebehû Ali el-müzehhib Kitabhâne-i Hâssa-i Enderûn-ı Hümâyûn*” (bk. Şekil 19) şeklindeki imzanın “Ali” isimli sanatkâra ait bilgi içermesi önemlidir. Bu imzadan, sanatkârın Osmanlı Sarayı'nda Enderûn'da çalıştığı anlaşılmaktadır. Makaleye konu olan eserle birlikte her iki eserde de “Ali” şeklinde imza bulunması; eserlerin tarihlerinin birbirine çok yakın oluşu, bezemelerin bazı bölümlerinde, ikinci eserdeki işçilikler nispeten zayıf olmasına rağmen benzerlikler olması; bu eserlerin aynı müzehhib tarafından bezenmiş olabileceğine işaret etmektedir. Eserlerin serlevha arasalarında aynı tip anahtarlı zencerek ile ince arasuyunda fes rengi tercih edilmiş, keşide üstü çift tahrir tarzındadır. Kenarsuyu deseninde ilk eserde diğer motif gruplarına ek olarak bulut motifleri yer almışsa da hatâyî grubunda benzer motif ve renkler kullanılmış, rûmî motifinin işçilikleri birbirine yakındır (bk. Şekil 16-17). Sürebaşları, ikinci eserde zer-ender-zer usulünde yapılmış, işçilikler birbirine benzemektedir (bk. Şekil 18). Bazı mushaf gülü desen ve tığları da benzer niteliktedir (bk. Şekil 20-21-22).

Süleymâniye Kütüphanesi Nuri Arlasez Koleksiyonu 313 numarada kayıtlı 1180/1766-67 tarihli, Konya'lı Ebûbekir Râşid Efendi'nin (ö. 1197/1783) talebesi Hacı İsmail Şâkir (ö.1210/1795) hatlı Kur'ân-ı Kerîm'de (bk. Şekil 23) serlevha, zer-ender-zer usulünde yapılmış olan mushaf gülleri ve sürebaşlarının desenleri de İÜ NEK AY 4554 numaralı eserin bezemeleri ile benzerlikler taşımaktadır. Serlevha kenarsuyunda altın zeminli sarılma rûmî motifleri ile oluşturulan paftalar ve bunların zemin renklerinin dağılımları, bulut motifleri ve diğer motiflerin renkleri (bk. Şekil 24-25); zer-ender-zer usulünde yapılmış bazı sürebaşları ve mushaf güllerinin desenleri (Şekil: 26, 27, 28.) iki eserin bezemeleri arasında görülen benzerliklerdir. Bu eserde bilhassa v. 187a'da hatim duasının başladığı metnin üzerinde bulunan dikdörtgen saha; İÜ NEK AY 4554 numarada kayıtlı olan Kur'ân-ı Kerîm'de v.344 a'daki bezemeye benzer şekilde tezyin edilmiştir. Yeşil ve sarı altının kullanıldığı (zer-ender-zer)

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1978), 4/2, 555.

¹¹ Eser ve hattatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. <https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2020/09/04/hat-sanatinin-buyuk-isimleri-76>

bezemede, iki iplik üzerinde hatâyî, penç, goncagül ve sazyolu üslubundaki yaprak motifleri ile oluşturulan desen görülmektedir (bk. Şekil 29-30). Aynı tarz motiflerden ve bunlara ek olarak sarılma rûmî motiflerinden oluşturulan benzer bir desen, v.189a'da aşağı doğru gittikçe kısalan ketebe kaydının iki yanındaki koltuk bezemelerinde görülmektedir (bk. Şekil 31-32). Bu bölümün hemen altında, yarısı altın cetvel, yarısı kâğıt zemin üzerinde kalan ve müzezzhib imzası için ayrılan altın zeminli sahada (bk. Şekil 31) müzezzhib imzası bulunmamaktadır. Bu yazma eserin bezemelerinin de İÜ NEK AY 4554 numaralı eserin müzezzhibi "Ali" tarafından yapılmış olması muhtemeldir. Öte yandan eserde imza bulunmaması ve bu döneme âit benzer bezeme örneklerine sahip yazma eserlere sıkça karşılaşılmaması sebebiyle kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

"Ali" isimli sanatkârın kimliği ile ilgili olarak bu çalışma kapsamında yapılan araştırma sonucunda *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserde Ali b. Murad (Bursalı Müzezzhib Ali Efendi, Ressâm-ı Sikke) (ö.1190/1776) adlı sanatkârdan bahsedildiği görülmüştür. Kendisinin Kürtzâde Mustafa Efendi'den (ö. 1145/1733) sülûs ve nesih meşkettiği, Sirkâtibi Ahmed Efendi'den (ö. ?) hat ve tezhibi gördüğü, Hezârfen Bursalı Mehmed Efendi'ye (ö.1153/1740-41) hizmeti olduğu, hatta Enderûn-ı Hümâyûn'dan onun zâviyesi ile çerag olduğu (hizmetini tamamlayınca emekliye ayrıldığı) yazmaktadır. Aynı eserde, müzezzhibin, Kâtipzâde Mehmed-i Refi' Efendi'den (ö.1183/1769) ta'lik hattını, Tuzpazarı Camii İmamı Mustafa Efendi'den (ö.1165/1752) tezhibi müzakere ettiği anlaşılmaktadır.¹² Sanatkârın Enderûn-u Hümâyûn'dan olması, vefat tarihi de dikkate alındığında, İÜNEK AY 4554 ve SK Nuri Arlasez 314 numaralı eserlerin müzezzhibi olma ihtimâlini düşündürmektedir. Dönemin Ehl-i Hiref defterlerinde nakkaşlar zümresinde "Ali veled-i Hızır, sernakkaş" şeklinde kaydedilmiş bir sanatkârın daha olduğu görülmektedir. 1757-1772 tarihlerinde 4,5, 5 ve 6 akçe yevmiye ile Saray Nakkaşhânesi'nde çalıştığı anlaşılan bu sanatkârın¹³ da yazma eserlerin müzezzhibi olma ihtimali bulunmaktadır.

Sonuç

İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi AY 4554 numarada kayıtlı, XVIII. yüzyılın ilk yarısı sayılabilecek bir tarihte (1171/1757) Şekerzâde Seyyid Feyzullah Sermed (ö. 1202/1787) eliyle istinsâh edilen nesih hatlı Kur'ân-ı Kerîm, Sultan III. Mustafa dönemine (1171/1757-1187/1774) aittir. Müzezzhib Ali imzalı eserin bezemeleri; klasik dönem tezhibine göre motif ve desenlerinde biraz irileşme, renklerinde farklılaşma olsa da klasik usul ve formların devam ettiği, döneminin

¹² Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), 296, 297.

¹³ Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 148, 149.

temiz örneklerinden biridir. Zemini boyalı klasik düz tezhib ve zer-enderzer tekniklerinin uygulandığı bezemelerde desenlerin, hatâyî ve rûmî motiflerine ilaveten serlevha kenarsuyunda ve mushaf güllerinde bulut motifleri ile de oluşturulduğu görülmüştür. Dönem hususiyeti olarak kalın altın cetveller, bezemelerde altın kullanımındaki artış ile durak tiplerindeki çeşitlilik ve çaplarındaki irileşme dikkati çekmektedir. Serlevha ve ketebe sayfasında karşımıza çıkan çift tahrir tarzındaki bezemeler, XVIII. asırda yaşamış müzehhib, çiçek ressamı ve rukanî üstadı Ali Üsküdârî'nin çalışmalarını hatırlatmaktadır. Makale konusu olan yazma eserle aynı dönemde hazırlanmış eserlerle ilgili yapılan araştırmalar sırasında Süleymâniye Kütüphanesi Nuri Arlasez Koleksiyonu 314 numarada kayıtlı olan 1172/1758 tarihli Ebûbekir Râşid Efendi hatlı Kur'ân-ı Kerîm'de de müzehhib Ali imzası olduğu görülmüştür. Bu eserdeki imzadan, "Ali" adlı sanatkârın Enderûn-ı Hümâyûn Kitabhânesi'nde çalıştığı anlaşılmaktadır. Her iki eserin de tarihlerinin birbirine çok yakın oluşu, bezemelerin bazı kısımlarının benzerlikler taşıması, sanatkârının aynı kişi olabileceğini düşündürmektedir. Süleymâniye Kütüphanesi Nuri Arlasez Koleksiyonu 313 numarada kayıtlı 1180/1766-67 tarihli, Hacı İsmail Şâkir (ö.1210/1795) hatlı Kur'ân-ı Kerîm'in bezemelerinin de tarihlerindeki yakınlık, desen, işçilik ve renklerdeki benzerlikler sebebiyle yine "Ali" isimli sanatkârın elinden çıkmış olması muhtemeldir. Müzehhib Ali'nin kimliği ile ilgili yapılan araştırmalarda, kaynaklarda aynı adlı iki kişiden bahsedildiği görülmüştür. *Tuhfe-i Hattatîn*'de, Ali b. Murad (Bursalı Müzehhib Ali Efendi, Ressâm-ı Sikke) adlı sanatkârın Enderûn-ı Hümâyûn'dan emekli olduğu, hocaları ve vefat tarihi yazmaktadır. Dönemin Ehl-i Hiref defterlerinde "Ali veled-i Hızır, sernakkaş" şeklinde kayıtlı olan sanatkârın Osmanlı Sarayı'nda hangi yıllar ne kadar yevmiye ile çalıştığı kaydedilmiştir. Sanatkârımızın bu iki kişiden biri olabileceği düşünülmektedir. Türk kitap sanatları tarihinde müzehhib imzalarının nâdir olarak görülmesi ve sanatkârlar hakkındaki bilgilerin sınırlı olması sebebiyle İÜ NEK AY 4554 numarada kayıtlı Kur'ân-ı Kerîm'in müzehhib imzası taşıması, eserin değerini ve önemini arttırmaktadır.

Kaynakça

Aydüz, Salim. “Şekerzâde Seyyid Feyzullâh Sermed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/489. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Beydilli, Kemal. “Mustafa III”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/280-283. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Derman, F. Çiçek. “İstanbul’da Tezhib Sanatı”. *Antik Çağ’dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Edebiyat, Kültür ve Sanat*. 7/358-383. İstanbul: İBB Kültür AŞ. Yayınları, 2015.

Derman, Uğur. “Hat Sanatının Büyük İsimleri”. *Fikriyat* 9 (Nisan 2020). <https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2020/09/04/hat-sanatının-buyuk-isimleri-76>

Duran, Gülnur. *Ali Üsküdârî, Tezhib ve Ruganî Üstadı, Çiçek Ressamı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2008.

Erünsal, İsmail E. “Osmanlı Dönemi’nde İstanbul Kütüphaneleri”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Edebiyat, Kültür ve Sanat*. 7/578/601. İstanbul: İBB Kültür AŞ. Yayınları, 2015.

Eyice, Semavi. “XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu”. *Sanat Tarihi Yıllığı*. 9-10/163-190. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Ocak 1981.

İncicyan, P. G. *18. Asırda İstanbul*. çev. Hrant D. Andreasyan. İstanbul: Baha Matbaası, 1976.

Karatay, Fehmi Edhem. *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1951.

Müstakimzâde, Süleyman Sa’deddîn Efendi. *Tuhfe-i Hattâtîn*. haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1978. 4/1, 2.

Yaman, Bahattin. *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Ekler

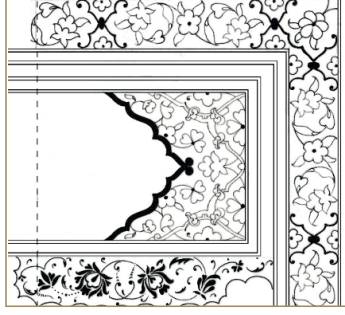
Şekil 1: İÜ NEK AY 4554, Kitap kabı. (Dış kab)

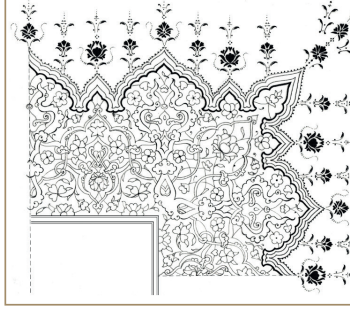
Şekil 2: İÜ NEK AY 4554, Kitap kabı (Kab içi)

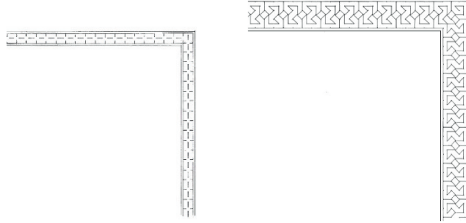
Şekil 3: İÜ NEK AY 4554, v.1b-2a, serlevha tezhibi.

Şekil: 4. İÜ NEK AY 4554, v.1b-2a, sürebaşı, keşide üstü ve arasuyu deseninden ayrıntı.

Şekil: 5. İÜ NEK AY 4554, v.1b, serlevha kenarsuyu deseninden ayrıntı

Şekil: 6. İÜ NEK AY 4554, v.1b, serlevha anahtarlı zencerek arasuyu ve ince arasuyu örneği.

Şekil: 7. İÜ NEK AY 4554, v.2a'dan ayrıntı.

Tablo: 1. İÜ NEK AY 4554 ,v.72b, v.85b, v.104b, v.114b, v.129a, v.135b, v.329a.

Tablo: 2. İÜ NEK AY4554, v.114b, v.152b, v.339b, v.342b, v.341a, v.331b.

Tablo: 3. İÜ NEK AY 4554, mushaf güllerinden seçilen örnekler: v.7b, v.71b, v.13b, v.80b, v.88b.

Tablo: 4. İÜ NEK AY 4554, mushaf güllerinden seçilen örnekler: v.94b, v.97b, v.99b, v.119b, v.132a.

Tablo: 5. İÜ NEK AY 4554, mushaf güllerinden seçilen örnekler: v. 152b, v.167b, v.173b, v.206a, v.223b.

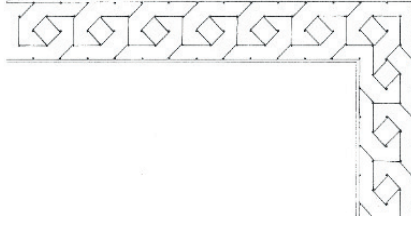
Şekil: 8, 9. Ü NEK AY 4554, v.344a, ketebe sayfası ve müzehhib imzası

Şekil: 10. Ü NEK AY 4554, v.344a, ketebe sayfası bezemesi.

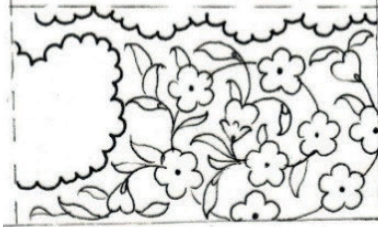
Şekil: 11. Ü NEK AY 4554, v.344a, ketebe sayfası bezeme sahası deseni.

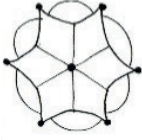
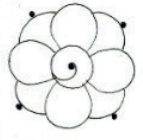
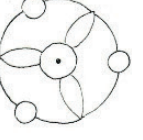
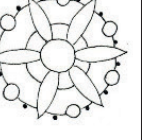

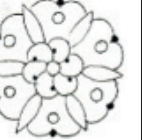
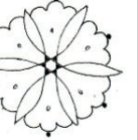

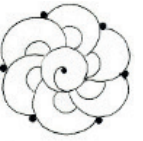

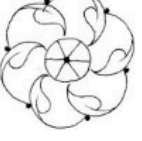

Şekil: 12. İÜ NEK AY 4554, v.344a'da uygulanan anahtarlı zencerek

Şekil: 13. İÜ NEK AY 4554, v.344a'da müzehib imzası ve etrafındaki çift tahrir tarzındaki bezeme.

Şekil: 14. İÜ NEK AY 4554, v.344a'dan ayrıntı.

 v.341a	 v.41a	 v.60a	 v.1b	 v.1b
 v.344a	 v.182a	 v.344a	 v.344a	 v.43a
 v.344a	 v.9a	 v.20b	 v.9b	 v.10b
 v.5a	 v.5a	 v.9a	 v.4b	 v.4b
 v.9b	 v.11b	 v.4b	 v.1b	 v.344a

Tablo: 6. İÜ NEK AY 4554, durak desenlerinden seçilen örnekler

 v.1b-2a	 v.1b-2a	 v.1b-2a	 v.344a	 v.1b-2a
 v.1b-2a	 v.1b-2a	 v.1b-2a	 v.1b-2a	 v.1b-2a
 v.1b-2a	 v.1b-2a	 v.344a	 v.1b-2a	 v.344a
 v.344a	 v.344a			

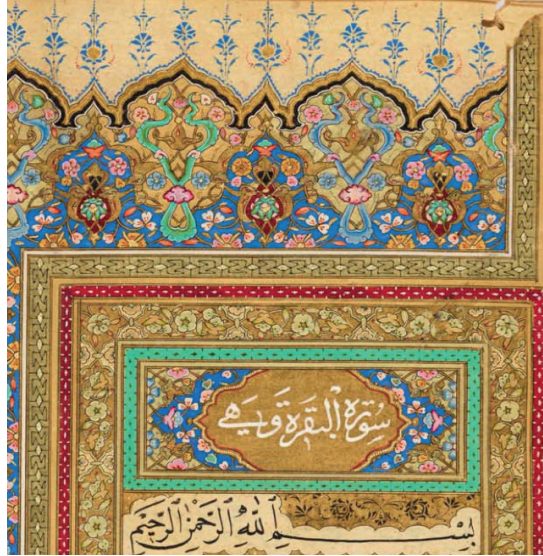
Tablo: 7. İÜ NEK AY 4554, hatâyî grubu motiflerden seçilen örnekler

 v.341a	 v.135b	 v.1b-2a	 v.1b-2a
 v.341a	 v.341a	 v.1b-2a	 v.1b-2a

Tablo: 8. İÜ NEK AY 4554, rûmî ve bulut motiflerinden seçilen örnekler.

Şekil 15. SK. Nuri Arlasez Koleksiyonu 314, Kur'ân-ı Kerîm, v.1b-2a.

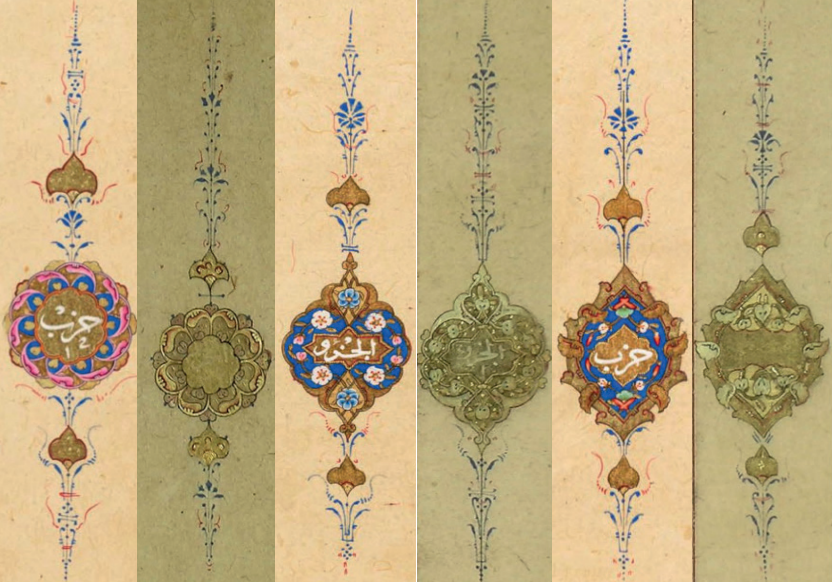
Şekil 16. İÜ NEK AY 4554, v.2a, ayrıntı.

Şekil: 17. SK. Nuri Arlasez 314, v.2a, ayrıntı.

Şekil: 18, 19. SK. Nuri Arlasez 314, sürebaşı örneği ve v.303b'de müzehhib imzası.

Şekil: 20, 21, 22. İÜ NEK AY 4554 ve SK. Nuri Arlasez 314, v.77b/v.289a;
v.80b/v.15b; v.97b/v.6b.

Şekil:23. SK. Nuri Arlasez 313, v.1b-2a.

Şekil: 24. SK. Nuri Arlasez 313 v.1b-2a; v.2a'dan ayrıntı.

Şekil:25. İÜ AY 4554 v.1b-2a'dan ayrıntı.

Şekil: 26, 27, 28. SK. Nuri Arlasez 313, sûrebaşı ve mushaf gülü örnekleri.

Şekil: 29, 30. SK. Nuri Arlasez Koleksiyonu 313, v.187a'da hatim duâsı başlığı.

Şekil:31, 32. SK. Nuri Arlasez 313, v.189a ve aynı varaktan ayrıntı

